

ЖИТТЯ ГІДНЕ БЕЗСМЕРТЯ!

До 110-річниці від народження С. З. Гжицького

В. М. Гунчак, В. Л. Галяс

Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С. З. Гжицького

*«Навіть найславетніші імена забуваються,
якщо про них не згадувати»
(Горації)*

14 січня 2010 року виповнилося 110 років від дня народження Людини, яка дала путівку у життя не одному десятку молодих людей, що сформували наукове ядро Львівської школи біохіміків, видатного вченого, педагога і гуманіста, доктора ветеринарної медицини, доктора біологічних наук, члена-кореспондента НАН України, академіка УАСГН, дійсного члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка, почесного члена Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади, заслуженого діяча науки України, професора Гжицького С. З. Життя цієї благородної Людини — це символ служіння науці, прикладом для наслідування.

Народився Степан Зенонович Гжицький 14 січня 1900 року в родині сільського вчителя в одному з найбільш мальовничих куточків Тернопільщини, з ясними і чистими лісами, з задумливим і бурхливим Серетом, з рясними луками та розлогим цілинним степом Опілля. Символічним є те, що наукова робота його була пов'язана з дослідженням впливу на організм гормону підшлункової залози інсуліну (лат. *insula* — острів), який синтезується β-клітинами острівців Лангерганса, а село, в якому народився майбутній вчений, називається Острівець (недалеко від районного центру м. Тереховлі).

У селі Довгому, куди згодом переїхала родина Гжицьких, Степан Зенонович у 1910 році закінчив початкову школу і в 1911 році вступив до Української гімназії в Тернополі, яка тоді називалася «Цісарсько-Королівська Гімназія Франца Йосифа I в Тернополі».

У зв'язку з військовими подіями Першої світової війни, Степан Зенонович змушений був перервати навчання в гімназії і лише в 1920 році закінчив її екстерном. Час, коли Степан Зенонович закінчив гімназію, був складним і важким. З розпадом Австро-Угорської імперії, владу у Галичині захопили польські окупанти, і в усьому: житті, роботі, навчанні — перевага віддавалася саме полякам. У той час завдяки старанням Наукового товариства імені Т. Шевченка та Товариства імені Петра Могили був заснований приватний український університет, який був заборонений окупаційною владою, а тому існував як таємний. У 1920 році Степан Зенонович став студентом правничого факультету цього університету і навчався до 1923 року. Але, як з'ясувалося пізніше, юриспруденція мало приваблювала молодого Гжицького. Його вабила природа. Окрім того, конспіративні умови навчання в таємному університеті були складними, заняття відбувалися нелегально. Очевидно, за цих обставин С. З. Гжицький у 1923 році вступив на навчання до Львівської академії ветеринарної медицини.

Любов до отриманої спеціальності, наполегливість у навчанні привернули увагу до молодого студента з боку видатного вченого, завідувача кафедри лікарської хімії, професора Вацлава Морачевського, який уможливив наукову кар'єру Степану Гжицькому. Ще будучи студентом, він з 1927 року почав працювати заступником асистента кафедри, а з 1928 року — молодшим асистентом.

У 1929 році Степан Зенонович закінчив академію, одержавши диплом лікаря ветеринарної медицини, і залишився працювати в академії старшим асистентом. Поряд з педагогічною працею, він займався науковими дослідженнями під керівництвом професора В. Морачевського. У 1931 році С. З. Гжицький захистив дисертацію на тему «Про вплив

однокомпонентної і змішаної дієт та додатку солей на деякі компоненти крові і сечі» і отримав науковий ступінь доктора ветеринарної медицини. Після цього він продовжував науково-дослідну роботу і завдяки клопотанню професора В. Морачевського в 1933 році як стипендіат фонду народної культури був відряджений у Берлін, де працював у Берлінському інституті біохімії Кайзера Вільгельма у лабораторії директора інституту, відомого вченого-біохіміка К. Нойберга. 22 січня 1935 року за наукові праці з вивчення хімізму при паралітичній міоглобінурії у коней С. З. Гжицький одержав вчене звання доцента із загальної патології.

У 1937 році Степан Зенонович вдруге виїхав у наукове відрядження за кордон, де проводив дослідження з клінічної біохімії у клініці відомого професора Віденського університету ветеринарної медицини Д. Вірта. Тут він вивчав біохімічні зміни в крові тварин хворих на лептоспіроз (так звана Штудгартська хвороба). Після закінчення відрядження в 1938 році С. З. Гжицький повернувся в академію і продовжував педагогічну і наукову роботу на кафедрі. У 1940 році рішенням ВАК СРСР йому було присвоєно науковий ступінь доктора біологічних наук та звання професора кафедри біохімії.

Під час німецької окупації професор С. З. Гжицький був призначений керівником інституту, а пізніше проводив викладацьку працю на так званих «фах курсах», у які німецька окупаційна влада реорганізувала інститут. У 1942 році його обрано дійсним членом Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, яке нелегально відновило свою діяльність.

Після закінчення війни професор С. З. Гжицький, як завідувач кафедри, докладає багато зусиль для відновлення навчального процесу і науково-дослідної роботи. У цей повоєнний період він деякий час за сумісництвом завідував кафедрою патології, терапії і клінічної діагностики. Степан Зенонович добре розумів, що дальший розвиток наукових досліджень значною мірою залежить від підготовки наукових кадрів. З цих позицій ним ведеться велика робота з залучення до наукової роботи студентів — майбутніх аспірантів та асистентів кафедри.

У 1951 році С. З. Гжицького було обрано член-кореспондентом АН України та доручено керівництво лабораторією біохімії сільськогосподарських тварин у новоорганізованому науково-дослідному Інституті агробіології. Саме лабораторія біохімії сільськогосподарських тварин цього інституту, який згодом був реорганізований у Науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних районів України, відіграла значну роль у підготовці наукових кадрів. Одночасно велась також підготовка наукових кадрів на кафедрі органічної і біологічної хімії, яка стала також базою для підготовки майбутніх вчених. Кафедра була тим осередком, де Степан Зенонович безпомилково здійснював відбір талановитої молоді, залучаючи її до наукової праці ще у студентські роки. Очевидно, що той шлях у науку, який пройшов він та його вчитель професор В. Морачевський, був найбільш оправданим.

За заслуги в розвитку біохімії тварин у 1959 році С. З. Гжицький обраний академіком Української академії сільськогосподарських наук.

Завдяки успішній підготовці ним наукових кадрів у галузі біохімії і розумінню потреби дальшого поглиблення і розширення досліджень з вивчення особливостей обміну речовин в організмі продуктивних тварин, у 1960 році на базі лабораторії біохімії Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів України у Львові створено Український науково-дослідний інститут фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин (нині Інститут біології тварин НААН України). Організатором і першим директором цього інституту був С. З. Гжицький, одночасно завідуючи кафедрою біохімії. Важливе місце в дослідженнях С. З. Гжицького та його учнів приділено з'ясуванню особливостей обміну речовин у жуйних тварин, зокрема рубцевого метаболізму та симбіотичних відносин у передшлунках, що склалися еволюційно. Проведені дослідження не втратили своєї актуальності, а ввійшли у класику біохімії взагалі та біохімії жуйних зокрема. Закономірності метаболізму речовин у передшлунках жуйних тварин за участю мікрофлори можуть служити для створення нових біотехнологічних моделей. Адже в сучасній біотехнології при синтезі біологічно активних речовин, біоконверсії продуктів фотосинтезу, утилізації відходів моделюються процеси, що аналогічні тим, які відбуваються у

передшлунках жуйних. Очевидно, що такий підхід є практично невичерпним і дає можливість для нових наукових пошуків.

Окрім дослідження симбіотичних взаємовідносин, які відбуваються в рубці жуйних, та у зв'язку цих процесів з обміном речовин в організмі, були проведені роботи з вивчення і застосування азотових сполук у годівлі жуйних. Детальний аналіз результатів досліджень в цьому напрямку зроблений С. З. Гжицьким та його учнями і викладений у монографіях та рекомендаціях. Особливе місце в дослідженнях С. З. Гжицького та його учнів займає вивчення впливу сірковмісних сполук на процеси травлення та обміну речовин в організмі жуйних та зв'язку цих процесів з продуктивністю тварин.

Інститут став не лише науковим центром у галузі біохімії і фізіології сільськогосподарських тварин, але і координатором у цих галузях науки. Впродовж усього життя Степан Зенонович переживав за долю інституту, був його душею, вникав у всі сторони його діяльності, допомагав як молодим, початкуючим, так і старшим, досвідченим вченим своїми знаннями і порадами.

Степан Зенонович володів великим педагогічним хистом, умів свої знання передавати своїм учням, швидко захоплювався і залучав до науки молодь, користувався великою любов'ю й глибокою повагою студентів і спеціалістів. Його лекції були прості й цікаві за змістом, у них він передавав свій великий практичний та науковий досвід.

До останніх років життя С. З. Гжицький очолював кафедру біохімії в університеті та на громадських засадах лабораторію обміну речовин в Українському науково-дослідному інституті фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин. Його діяльна натура здавалося не піддавалася впливові часу. Для нього не існувало такого поняття, як «заслужений відпочинок». Одну форму діяльності змінював іншою: зранку лекції, заняття з студентами, робота на кафедрі, а після обіду — у лабораторії інституту. До останніх днів життя він готував до видання монографію «Інсулін. Його дія та застосування в тваринництві» (рукопис зберігається в меморіальному музеї С. З. Гжицького на кафедрі біохімії і біотехнології ЛНУВМ та БТ імені С. З. Гжицького), вичитував дисертації, статті своїх учнів, рецензував дисертаційні роботи, давав поради всім, хто до нього звертався. Вік, звичайно, давався взнаки, але лише меншою витривалістю та ледь помітною втомою. Однак лишався притаманний для нього той самий інтерес і любов до навколишнього життя, невтомне прагнення до праці та самодисципліна. Для Степана Зеноновича було характерним розуміння необхідності підтримки людей, з якими він працював, особливу увагу приділяв становленню молодих вчених. Йому були властиві розвинуте естетичне виховання, гостинність і ввічливість, але водночас тактовна стриманість і незвичайна волелюбність, тому що він був вроджений інтелігент, а життя його мало свій особливий стиль, який спирався на високу народну культуру. Всі ці риси і були запорукою того, що Степан Зенонович мав дуже багато друзів, яких з віком не втрачав, а набував. Він був надійним товаришем, готовим у будь-який час прийти на допомогу всім, чим міг. І не випадково І. Косинін (оригінальний художник, віртуоз-скрипаль, непересічний композитор, член найбогемніших мистецьких об'єднань України) назвав С. З. Гжицького своїм найбільшим меценатом у 1940–1950-х роках.

Підготувавши 16 докторів і 52 кандидати наук, Степан Зенонович став фундатором Львівської школи біохіміків. Його учнями є академіки НААН України Палфій Ф. Ю., Лагодюк П. З., членкор. НААН України Макар І. А., членкор. АПН України Явоненко О. Ф., професори: Германюк Я. Л., Головацький І. Д. (дійсний член НТШ), Кусень С. Й., Туревський А. А., Головач В. М., Лемішко О. М., Шуст І. В., Пупін І. Г., Скорохід В. Й., Калачнюк Г. І., Розгоні І. І., Береза І. Г. та інші. Учнів своїх Степан Зенонович не тільки підбирав, а й виховував. Він завжди був прикладом у всьому, а людські якості мав такі, що всі у нього вчилися. А він вчився у своїх учнів. У цьому полягав його надзвичайний педагогічний хист.

Степан Зенонович часто виступав як офіційний опонент при захисті докторських і кандидатських дисертацій, і дисертанти завжди відчували його доброзичливість і батьківську опіку. До речі, ректор Національного університету біоресурсів та природокористування (м. Київ), Герой України, академік НАН України та НААН України Мельничук Д. О., у якого Гжицький С. З. був офіційним опонентом при захисті докторської дисертації в 1974 році, у

виступі на засіданні урочистої академії з нагоди 95-річного ювілею С. З. Гжицького назвав його «хрещеним батьком».

Степан Зенонович проводив велику громадську роботу. Він обирався депутатом Львівської міської Ради депутатів трудящих 2-го і 3-го скликання (відповідно в 1947 та 1951 роках), був членом Центральної ради Всесоюзного, віце-президентом Українського та головою Львівського відділення біохімічного товариства. С. З. Гжицький був обраний почесним членом Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади. Впродовж тривалого часу був членом редакційної ради «Українського біохімічного журналу», республіканського міжвідомчого тематичного збірника «Фізіологія і біохімія сільськогосподарських тварин», який видавався при Українському НДІ фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин; членом редакційної комісії збірника наукових праць НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР «Біохімія сільськогосподарських тварин».

Велику увагу Степан Зенонович приділяв організації і проведенню різних наукових форумів (з'їздів, конференцій, симпозіумів), будучи членом оргкомітету, а в 1971 році він був головою оргкомітету з проведення другого українського біохімічного з'їзду у Львові.

С. З. Гжицький приділяв також велику увагу розвитку нових напрямів досліджень, які продовжували в подальшому його учні. Це при його підтримці розпочалися дослідження з біохімічних основ вовноутворення, лактації, гормональної регуляції відтворної функції, біохімічних процесів при дозріванні і збереженні м'яса та молочних продуктів, використання вмісту рубця, як джерела вітамінів та інші.

Проведення С. З. Гжицьким вищеописаних досліджень у галузі біохімії та підготовка ним наукових кадрів очевидно стали можливими тому, що Степан Зенонович як клініцист і біохімік-експериментатор мав надзвичайну інтуїцію, яка вела його до тих експериментів, з допомогою яких він знаходив просте і вірне вирішення найбільш складних питань. По-друге, Степан Зенонович з турботою ставився до людей, особливо до своїх учнів. З надзвичайним вмінням і тактом виховував у них інтерес до наукових досліджень. Він старався всіляко сприяти розвитку у молодих людей самостійного мислення. Цінував незалежність та оригінальність мислення учнів. І коли його учні досягали успіху, він всіляко заохочував роботу та допомагав. Степан Зенонович турбувався про те, щоб в учнів розвивалося своє «я» і завжди наголошував на цьому. Особливо це проявлялось при публікації експериментальних досліджень. Він завжди слідкував, щоб панувала справедливність у пріоритеті наукового пошуку. Був він людиною, яку не тільки поважали, а й любили всі, кому довелося з ним спілкуватися, — від прибиральниць, препаративників і лаборантів до знаних поважаних учених із світовим ім'ям. До кожного питання, яке слід було вирішувати, він ставився з надзвичайною скрупульозністю, виважено і всебічно багато працював над доведенням тієї чи іншої роботи до повного ідеалу. Це, очевидно, і було запорукою того, що переважна більшість його задумів були втілені у життя.

Степан Зенонович був абсолютно неконфліктною людиною, здатний до компромісів, коли це торкалося інтересів науки, Інституту, кафедри чи його учнів. Він був вимогливим до себе і до тих, з ким працював, непохитним у досягненні мети, якщо це було на користь людям і колективам Інституту та кафедри, які він вважав своєю домівкою і другою родиною. Ніхто з його співробітників жодного разу не чув, щоб він підвищив голос. Таким відношенням до оточуючих він зумів створити атмосферу, в якій так легко працювалося його підлеглим. Степан Зенонович не був ученим-одинаком. Він увесь час був оточений помічниками, співробітниками, учнями. Це сприяло реалізації розробленого ним колективного методу роботи. У колективах, якими керував Степан Зенонович, ніхто не вважав себе сторонньою особою і кожен відчував відповідальність за кінцевий результат і активно працював на нього.

Степан Зенонович скрізь відчував любов і повагу своїх підлеглих, учених, студентів та простих трудівників. Його знала величезна кількість людей завдяки продуктивній праці як популяризатора наукових знань і таким притаманним йому рисам, як щедрість, чуйність, теплота, сердечність, ерудиція та високий науковий авторитет.

Очевидно, Степан Зенонович дотримувався у своєму житті принципу, який висловив Альберт Енштейн: «Доброта, краса і правда — це ідеали мого життя, які щоразу народжують в моїй душі радість і мужність». Окрім того, він вірив у науку, так звану «чисту науку» (rigid science), яка веде до прикладних результатів, тому що ніяке наукове пізнання не може залишатися не прикладним до життя, це лише питання часу.

Лише тепер ми розуміємо, чи намагаємося зрозуміти, якою земною насправді була ця людина, оточена ореолом недосяжності, наділена якимось особливим світосприйманням, сповнена свіжості думок і поглядів.

Феноменальна працездатність, доброта до людей, громадянська позиція у житті — це ті риси, які були притаманні С. З. Гжицькому. Кажуть, що людина живе доти, доки її пам'ятають. Пам'ять про С. З. Гжицького — у людських серцях, у його науковій спадщині, у його невичерпній любові до людей, до свого краю. Він прославив Батьківщину дослідженнями у науці, виплеканою ним біохімічною школою, науковий «почерк» якої відомий у світі. С. З. Гжицький і донині є прекрасним прикладом як для початківця у науці, так і для відомого вченого. Степан Зенонович інтереси справи та служіння їй завжди ставив на перше місце, забуваючи про самого себе. Основні риси характеру і поведінки його це: патріотизм, принциповість, безмежна любов до людей, демократизм, порядність, тактовність і делікатність, цілковита байдужість до особистої слави, до матеріального благополуччя й комфорту; для себе особисто він ніколи нічого не вимагав, окрім можливості працювати.

Він був людиною щедрої вдачі. Надзвичайну чуйність, теплоту й сердечність Степана Зеноновича цінував кожний, хто знав цю дивовижну людину, так само високо, як і його ерудицію та науковий таланти. Усе життя він про когось турбувався, за когось хвилювався, за когось просив, комусь щось слав або віз і у своїй сердечності та щедрості не знав ніяких меж.

Творчий потенціал Степана Зеноновича був безмежним. Не маючи «богатирського» здоров'я, Степан Зенонович жив інтенсивним, неспокійним, урівноваженим духовним життям, хоча зовні він був завжди спокійним, лагідним у стосунках зі своїми колегами і друзями. Незважаючи на неймовірну зайнятість, Степан Зенонович водночас залишався звичайною людиною з його домашніми побутовими турботами, захопленнями, цікавістю до всього красивого, вічного. У повсякденному житті він видавався мовчазною і небалакучою людиною; мало розповідав про своє життя, а жвавішав лише тоді, коли йшлося про справи чи турботи іншого, віддавав усе своє велике серце і невгамовну енергію ближньому.

С. З. Гжицький належить до числа тих вчених, чиї імена назавжди залишаться в історії науки, пам'яті людства. У ньому вдало поєднувалися якості глибокого дослідника, видатного організатора, педагога. Він є основоположником сучасної клінічної біохімії тварин.

А тому не випадково, що ім'я С. З. Гжицького належно вшановується: Львівському національному університету ветеринарної медицини та біотехнологій присвоєно його ім'я; встановлено художньо-меморіальні таблиці на корпусі університету та Інституту біології тварин НААН України; Західний науковий центр НАН України заснував премії імені С. З. Гжицького для молодих вчених; його іменем названа навчальна аудиторія, в кімнаті, що була його робочим кабінетом, відкрито меморіальний музей, створено три фільми про його життя.

Наукові здобутки С. З. Гжицького та його школи — це ціла епоха у розвитку біохімії: його ідеї, теорії, концепції, відкриття значною мірою збагатили світову біохімію, розширили її горизонти, сприяли формуванню нової генерації біохіміків та спеціалістів тваринництва. Іще за життя Степана Зеноновича його окремі наукові положення ввійшли до класики біохімічної науки та у навчальні підручники і посібники як пріоритетні надбання.

Усім своїм життям Степан Зенонович довів свою безмежну любов до України і людей. Він був чудовий психолог, наділений проникливим розумом, спостережливістю і тонким почуттям гумору, справжнім європейцем, незвичайно культурною і бездоганно вихованою людиною. Завжди елегантно-скромний, із смаком одягнений, він був зразком джентельмена. Його життя — це приклад самовідданого служіння людству і науці.

19 серпня 1976 року С. Гжицький закінчив 53-річний земний зв'язок з університетом і відійшов у вічність. Поховали його на Личаківському цвинтарі у Львові, де спочивають його брат Володимир, сестра Наталя, вчитель професор Вацлав Морачевський зі своєю сім'єю.

Слід пам'ятати, що кожна нація народжує особистості, які визначають її культуру, ментальність і, накінець, її совість. Без перебільшення можна сказати, що такою особистістю, великим подвижником, людиною, яка внесла вагомий внесок у розвиток біохімії, є основоположником ветеринарної клінічної біохімії був Степан Зенонович Гжицький.

Насамкінець хотілося б відзначити, що нам, послідовникам і учням Степана Зеноновича, прийдешнім поколінням є чого повчитися у цієї простої і водночас великої, неперевершеної у своєму гуманізмі, відданості науці та суспільству особистості. Це про таких, як він, сказано: «Можна бути одночасно і великим Вченим і доброю Людиною».